

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿՆԵՐ

1. Տասնմեկերորդ դարի կուակ - Բ. Խալաթեանց թիֆլիս. տպ. Մ. Մարտիրոսեանց 1899. գին 15 կոպ.:

Ընտիր թղթով վրայ մաքուր տպագրուած 31 փոքրագիր էջով գրքոյի մ'է. Ասով Պ. Հեղինակը կը մեկնէ տասնիններորդ դարու գործադրութեան կարեւոր կտակն «Միտեցէք զմիմեանս»։ Ու այն կտակը որ դարեր առաջ աստուածային բերնէ մը որոտաց, նոյն է անոր մերձաւոր դարերուն մէջ արձագանգ դտաւ, ու արդ անոր նուազ ձայնը կը լսուի միայն անոնցմէ, որ մարդասիրութիւնը ու է դիւանագիտական անձնաշահութենէ, փառքէ ու պատուէ վեր կը դասեն։ Պ. Հեղինակն իւր այս գործին առաջին էջերուն մէջ համառօտ տողերով ցոյց կու տայ ներկայ օրհասական դարու ամբողջ շրջանին մէջ նոր գիտերու ու գիտութեանց ծլուծն է առնոց մարդկութեան օճան ըլլալը, ու զարմանք կը յայտնէ, թէ ինչպէս այսպիսի լուսաւոր դարու մէջ տակաւին հակառակ Սիւրեցեք զմիմեանս կտակին, արեւնահեղ պատերազմներ, ազգերու փճացումներ տեղի կ'ունենան, զոր Հեղինակը անգրքոնէիսմ (Anachronisme) բառով կը սահմանէ։ Պ. Խալաթեանց կը գրուատէ Ռուսաց Յարին մարդասիրական մեծ հրաւերը որ մեծ պետութեանց միջեւ խաղաղութեան դաշնաւորութիւն մը հաստատելու գրուատելի առդիւնը մը պիտի ունենար։ Կը յիշէ քաղաքականացեալ ճանչցուած ազգաց մէջ այն ամէն լրագիրներն ու ժողովներն, որոնք ջերմ պաշտպան են պատերազմներու խաղաղ ջնջման, և մարդասիրական գործի ծաւալման եռանդագին սատարող։ Արդի եռասէր դիւանագէտ անձանց իսկական ընդմը՝ կը պատկերէ իւր Հետագայ տողերով. — «Կրօնը, Հոգու ազնիւ ձգտումները, անկեղծ բարեկամութիւնը, սէրը — դատարկ հնչիւններ են քաղաքագետի համար . . . քաղաքագէտ

մարդը, տեսնելով, որ ուժեղը թղթին ծնծում է, օգնում է առաջին, թէպէտեւ լինի նա մեղաւոր, եթէ նորանից սպասելիք ունի»։ Ու Հեղինակին այս խօսքերը իրականացած ճշմարտութիւններ են, որոնք ծաւալ դտան երբ քրիստոնէից աւետարանը քրիստոնեաներէն հալածանաց ենթարկուեցաւ։ Պ. Խալաթեանց աշխատած է իւր այս գրքոյով ցոյց տալ որ քաղաքակրթեալ ժողովրդեան կամ ազգի մը համար բոլորովին անտեղի է դատերազմաց ու հալածանաց դիմելը. կը գրուատէ անցեալ տարուան խաղաղութեան համաժողովը, որ անմոռանալի մարդասիրական յիշատակ մը կ'աշխատէր օրհասական և նորածին դարու միջեւ թողնուր, բայց զարձեալ դիւանագիտութիւնը լիզդեց ու չէզոքացուց ընդհանուր մարդկութեան օգտաւէտ գործը, ու զարձեալ կեանք տուաւ *Si vis pacem, para bellum* հին առածին։

Հ. Ե.

2. Խաչատուր Աբովեանի Հասարակական և գրականական գործունէութիւնը։ Հրատարակութիւն Բժ. Ս. Շահ-Նազարեանցի. Մոսկուա տպ. Բ. Բարիտովարեանի 1899. գինն 35 կոպ.:

Մեծադիր 23 էջով գրքոյի մ'է. ասով ծանօթ գրագէտն Յ. Շահ-Նազարեան կը ցուցնէ Ռուսահայ մեծ վիպասանին Խ. Աբովեանի գրականութեան և Հասարակութեան սատարած արդիւնքը։ Գրքոյիս օր կերպով մը գրուատեք մ'է վիպասանի կեանքին, բաժնուած է շոր մտերու։ Հեղինակն առաջին մասին մէջ կը խօսի կամ լուս եւ կը դատափետէ այն պայքարը որ պէտքի նախանձէն թելադրեալ, կը մղուի ընդդէմ նորածին Հանճարներու. ազգիս գրասէր Հասարակութեան իսկ ծանօթ է այնպիսի ջլատիչ պայքարն, զոր վիպասանին ժամանակակից կիներն յարոյց և անով ջլատեց Ռուսահայ գրականութեան լուսատու գործիչը. որով Պ. Շահ-Նազարի ճատին անճաշ չէ ձաղկել Հիւանդ ուղեղներէն բխած այդ մարդկային ստորնագոյն թերութիւնը. որ ազգի մը կամ որ է իցէ Հասարակութեան մարմնոյն հիւժական միկրոբն է։ Եթէ ազգի մը կամ Հասարակութեան մը նպատակն է զարգա-

նալ և յառաջագլխով « . . . ամենապղծաւոր
նպատակներէց մէկը իր անգամների զար-
կացման, առաջագլխովեման հոգսը քաշեն
է — Չէ՛ որ այդ անգամների վրայ է հա-
սարակութեան բոլոր յոյսերը. չէ՛ որ տառնց
մասնիկների զարգացումն ևս կամուրձը
կնայ լծրած գրութեան մէջ ու կամուրձ կա-
մաց կմտտենայ անկման»։ Այո, հիշինակին
համոզումն է, և ձգուլթիւնն ակն յայտ-
նի. ամէն ողջամիտ անձանց նպատակն է
դեռարուսիկ գրիչները կամ հանճարները
սնուցանել այն դիւթիչ նկատարով, որ զրչի
տակ ջաշալերոպիան բառով կը պատկերի։
Երկրորդ մասին մէջ կը խօսի Արուիանի
գրական գործունէութեան վրայ. կը ցուցը-
նէ թէ Բնչակն և Ինչ խանդով վիպասանը
աշխատել է Թիֆլիզի և Երեւանայ մէջ հայ-
րենի մանկտին գիտութեան ջանով լուսա-
ւորելու, և թէ նախանձն Ինչակն խոչընդոտն
եղած է անոր զատարարակիչ գործին։ Ծա-
ռին երրորդ մասով կը ցուցընէ Արուիանի
այն ջանքը, որով գիտութիւնը ռամկին լե-
զուով ռամկին ուզած է հաղորդել. վիպա-
սանին «Վէրք Հայաստանի» անուն երկն
վիպայութիւններ բերելով, կը յայտնէ անոր
ազգասիրութիւնը և զկէ պատմականակից
կղերական գասակարգն ունեցած ատելու-
թիւնն։ Գրութեան շորրորդ մասին մէջ կը
քննադատէ Արուիանի գրչին արժէքը ու կը-
սէ. «Իբրեւ հայ անդրանիկ վիպասան, որ
իր նիւթի առարկան վեր է առել իրական
կեանքը, Արուիանը արժանի է կատարեալ
համակրութեան։ Բայց մեր ժողովրդական
գրականութեանը գոյողութեւն վերագրել նրան,
ստեղձ թէ նա լեզու է ստեղծել, գրականու-
թիւն է ստեղծել, — դա ճիշդ չէ»։ Շատ
անգամ այս Ռուսահայ անդրանիկ վիպա-
սանին վրայ գրուած է ու այն գրութեանց
մէջ կընայ ամենէն կատարեալն համարուի
Հումայ հանգիսի մէջ մի քանի տարի առաջ
հրատարակուած վիպասանին կենսագրու-
թիւնը. բայց տակաւին ոչ ոք մի երկար
գրութեանը աշխատած չէ քննադատական
մտղէն անցընելու նոյն վիպասանին բեր-
թուածները, պատմութիւնները ու նամակ-
ները։ 1898ին երբ տնտեսացաւ վիպասանին

մահուան յիսնամեայ յորելեանը, մի քանի
թերթեր զրուարթներ կարգացին վիպասա-
նին վրայ և ոմանը հարեւանցի կերպով փոր-
ձեցին անոր երկերուն արժէքն քննադատե-
լու, բայց այդ աշխատանքն միայն փորձ մ'էր։
Փափաքելի էր որ Ռուսահայ գրագէտը որ
աւելի ծանօթ են վիպասանին գործերուն,
զանոնք անաշուտ քննադատութեան ենթար-
կէին։

Լ. Ն.

3. Անմեղ գոհեր (Կանայք Գ. Չուբարի
Սէպիկներում) — Յովհաննէս Շահնազա-
րեան. — Հրատարակութիւն Բժ. Սիմէն
Շահ-Նազարեանցի. — Մոսկուա, տպարան
Ք. Բարիսուպարեան, 1899. Գինն 50 կ.։

Յովհաննէս Շահնազարեան որ արդի
ծանօթ գրագէտներէն մին կընայ համարուի
իւր զանազան փորձիկ երկերով՝ որոց մէջ
է և վերոյիշեալ 56 էջերէ բաղկացած
մեծագիւր տետրն, զոր նա՝ վեց մասանց
բաժնելով, իւրաքանչիւր մասին մէջ ջա-
նացած է ուսումնասիրել Չուբարի վէպիկ-
ները՝ համեմատելով այլոց հետ, և միան-
գամայն իւր երբեմն երբեմն գեղեցիկ խոր-
հորդամտութիւններով ու անզորաբաժնութեան
ներով տետրին մի քանի էջերն ալ կենդա-
նացուցած է։

Առաջին մասին հիմն կը դնէ Եւրոպայի
նշանաւոր վիպասանին խօսքը. «Կենանքը
խաղ չի, ոչ էլ զուարճութիւն. . . Կենանքը
ծանր աշխատանք է», և այս տողէն ազ-
գուած՝ յետ զանազան խորհրդածութեանց՝
կը ցուցընէ թէ Բնչակն կիրն այլ վիճակ
ունի Հայու թով և այլ Եւրոպայի և նոյն իսկ
Ռուսաց մէջ. և ասել առիթ կ'իտանու Չու-
բարի գրուածոց վրայ ուսումնասիրութիւններ
ընելու։ «Պ. Չուբարը, կ'ըսէ, այն գրողնե-
րից է, որոնք երիտասարդ ծնուած են, ե-
րիտասարդ տարում, երիտասարդ է մեռ-
նում . . . և երիտասարդ ոչ հոգւով ու մարմնով,
այլ իրենց զրի գորութեամբ»։ Եւ Տառ-
ներորդ էջը կը պարունակէ լաւ խորհրդա-
ծութիւններ, որ նաեւ Պիտարովի վրայ խօ-
սելով՝ Չուբարը անոր հետ կը բաղդատէ,
որոյ համար ըսելով թէ «Նա տաղանդաւոր
է, նրան մնում է միայն շփել հասարա-

կական կեանքի հետ այդ կեանքը աւելի մօտ ուսումնասիրելու նպատակով», կը կնքէ առաջին մասը:

Երկրորդ մասին մէջ Չուբարի «Բարեւորածներ»էն Սաաա հերոսուհոյն վրայ խօսելով, անոր թշուառութեան և ապերջանիկ կինաց գէպերը համառօտիւ մէջ կը բերէ:

Երրորդ մասն եւս գրեթէ նմանօրինակ նիւթ կը պարունակէ Չուբարի «Մահտեսի Սարգսի»ն Մաշոյի բոնի և ականջ ամուսնութիւնն, որով սա կ'ենթարկուի ստրկական կապանաց:

Չորրորդին մէջ Չուբարի Հասօն քննադատելով, Յովհ. Շահնազար կը գրէ. «Ինչպէս գրականական գրուածք իսկապէս շատ թոյլ է և անկատար: Կան, իրաւ է, մի քանի գլուխներ, որոնց կարգում ես ուրախութեամբ... բայց և կան այնպիսի էջեր, որոնց ընթերցանութիւնից դուրս ես բերում շատ անախորժ տպաւորութիւն»: Յետոյ Հասոյի կենաց վրայ համառօտիւ կը խօսի՝ գաղափար մը տալու համար այն երկին՝ զոր Շահնազար ամենաանաւորդ կը մնէ «Չուբարի գրականական գրուածքներէց, որոնք ինչ յայտնի են»:

Հինգերորդ մասին մէջ տետրին հեղինակն կը համառօտէ «Բարեւորածներ» — «Մահտեսի Աղա» — «Հասօ» վէպերուն ընդհանուր խնդիրը, այսինքն «Հայուհու ամուսնութեան հարցն»: Նա այդ մասին իւրաքանչիւր էջերը մի քանի ոտանաւոր տողերով կը ջանայ աւելի եւս ազդու ընել:

Վեցերորդին՝ համառօտ անդրադարձութեամբ հետեւանք մ'է տետրին առաջին մասերուն. հոս նա բողոքովին կը պարզէ իւր սեփական դադափարն հետեւեալ տողերով. «Իրաւ որ անտանելի է այն գրութիւնը, որ տեղ մնում, ապրում և մեռնում է հայուհին... Կգայ մի օր, ես հաւատում եմ, հայուհու արեգակն ալ կ'ծագի... պէտք է գեղջիւհու՝ ուսումն էլ հոգալ»:

Պ. Յովհ. Շահնազար ուսումնասիրելով Չուբարի վէպերը, կը յաջողի յիշատի իւր գաղափարներն ալ հրապարակ հանելու, և իրեն փափաքին սահման իսկ կը դնէ 55րդ էջին մէջ, բայց մեր գրչին անճահ ըլլալով

այդ մասին առանձին և սեփական կարծիք յայտնել՝ կը թողունք որ ազգային քաղաքական և ուսումնական զարգացումն ամէն ինչ իւր օրինաւոր կարգին վերածէ:

Հ. Ս.

4. Ինքնուսուցիչ անգլիերէն լեզուի Պ. Թ. Թորոսեան. Նիւ-Եօրք. ապ. Էջիաս Խալաֆ և ընկ. 1898:

Գիրքս իւր տեսակին մէջ եղական է, սլարդ և որոշ՝ Գեթման-Ամերիկեան մեթոտներու վրայ ձուլուած և կրնայ ինքնին առաջնորդ ըլլալ անգլիերէն ուսանողաց:

Պ. Թորոսեանի գրքին մէջ նաեւ կը կարդանք ուսանողաց ուղղուած այլեւայլ օգտակար խրատներ և ծանօթութիւններ: Ապա այբբենաբանը կը սկսի, ձայնաւորաց զուտ ձայները կը բացատրէ. տպագիր և ընթացիկ գրոց օրինակներ կու տայ. վարժութիւններ կը գրէ: Յետոյ կը սկսի անգլիերէն բառեր գրել և անոնց դիմաց դնել հայերէն գրերով հնչումներն և անոնց մասին վարժութիւններ ընել կու տայ, վերջը հնչումները սորվեցուցած բառերուն նշանակութիւնները կը գրէ՝ անոնցմէ կազմուած հրահանգներ ըսել կու տայ, քերականական կանոնները կը բացատրէ, դիտողութիւններ և ծանօթութիւններ կը դնէ, այնպիսի բնութիւն կարգաբանութեամբ՝ որ բնաւ ուսանողին մտաց խանգարում չի պատճառեր: Այս առաջին մասը գրեթէ 100 էջերէ բաղկացած է:

Երկրորդ մասը ընթերցման և հնչմանց կանոնները կը սորվեցընէ, ապա կարգու կը շարէ նախադրութիւնները, մակբայները, և այլն: Շատ վարժութիւններ ալ անգլիերէն ընտիր ասացումներով կամ վէպիկներով կը սկսին: Բնաւ զանց չընեն յառաջագիւ մական ոճով քերականութեան կանոնները բացատրել: Ընտանիքի, տիեզերքի, ժամանակի, գոյներու՝ վերաբերեալ բառերն ալ իրարու ետեւէ՝ այլեւայլ կրթութեանց բաժներով կը շարէ՝ տալով անոնց հնչումները և նշանակութիւնները:

Էջ 160 կը գտնենք Բենիամին Ֆրանքլինի համառօտ կենսագրութիւնը զոր գրքին

Հեղինակը լաւ յորդրականով մը կը վեր-
ջացրէ: Շաղկապներու, ձայնարկութիւննե-
րու, բայերու մասին ալ ամփոփ բացատրու-
թիւններ կան:

Երրորդ մասը՝ անգղիերէն խօսակցութեան
վարժութիւն ընելու համար է: Նախ կը սկսի՝
խօսակցութեան կերպին համար քանի մը
կանոններ տալ. վերջը՝ ողջունելու, օգի,
շուկայի, հացագործի, ճաշարանի վերաբե-
րեալ գործածական և այլ բառերը զրած է՝
հանգերձ իրենց վարժութիւններով: Պ. Թո-
րոսեան՝ կը վերջացրէ իւր գիրքը, անկա-
նոն բայերու յաւելումով մը և ուսուցչի
25 գործադրելի խրատներով՝ որոնք ուղ-
ղուած են՝ ինքնին անգղիերէն լեզու սորվել
փափաքողաց: Ամբողջ գիրքը գրեթէ 360
էջերէ բաղկացած է. տպագրութիւնը մաքուր
է, թուղթը ընտիր: Լ. Տ.

5. Առ ձեռն Ամերիկեան թատրան Անգ-
լիերէնէ Հայերէն Պ. Ռ. Թորոսեան. Նիւ
Եորք. Էլիաս Խալաֆ և ընկ. 1889:

Սա 370 էջերէ բաղկացած է. Հեղի-
նակն կ'ըսէ իւր յառաջարանին մէջ թէ՝
« Բառերու ընտրութեանց մասին՝ պէտք եմ
յիշել որ, գուրա թողուած են. — Բացար-
ձակ և Թուական — Առականներն և ուրիշ այն
ամէն բառերն, որոնք արդէն « ինքնուրուշիկ
Անգլիերէն լեզու » ին մէջ զրուած են, և որ
ամեն Անգլիերէնէ Հայերէն բառարան գոր-
ծածելու կարողութիւն ունեցողէ մը կը սպա-
սուի որ անպայման կերպով արդէն գիտցած
ըլլայ »: Դուրս ձգուած են նաեւ իւր հասա-
րակ կենդանիներու և ըլլանքու խորթ կամ
ընեմ՝ աշխատաւոր առնձի մը անօգուտ բա-
ռերը. խաղերու, ըմպելիքներու անունները,
բայց անեղուցած է, նոր և գործածական
բառեր, և այլն:

Սոյն բառարանը իր բովանդակած բա-
ռերով՝ մինչեւ ցարկ երեւցած փոքրիկ բա-
ռարաններու մէջ, ընտրելալոյն է: Խնամ-
քով ամէն բառի շեշտերը և Հայերէն գրերով
հնչումները դրած է ըստ կարելոյն, և անգ-
լիերէն բառերուն ճիշտ նշանակութիւնը կու
տայ և զանոնք լաւ կը բացատրէ:

Քիչ ժամանակուան մէջ՝ առանց վարժա-

պետի Անգլիերէն սորվիլ փափաքողներուն
համար կարեւոր է թէ ինքնուրուշիկ թէ և
այս բառարանը:

Լ. Տ.

ՀԱՆՈՒՅԵՍ ՀԱՆՈՒՅԵՍՅԵՍ

ԱՐՏԱՍԱՀԱՄԱՆԻ ԹԵՐԹԵՐ

ԲԱՆԱՍԻՐ. — Պ. Բաամաշեան իւր հնա-
խօսական և բանասիրական Հանդիսի երրորդ
պրակը ի լոյս ընծայեց ճիշտ պարունակու-
թեամբ. այս անգամ ոչ վիճաբար այլ տպա-
գրեալ լինելով՝ գիրքն ինքնիշխան է և կոկիկ հա-
սոր մը: Բազմավեպի ընթերցողաց համառօտ
գաղափար մը կու տանք ասոր բովանդա-
կած ամենէն շահաւէտ և հետաքրքրական
յօդուածոց վրայ: Բանասիրի Պ. Խմբագիրը
սուղ էջերու մէջ ամփոփ իմաստներով կը
ցուցնէ, թէ Հայ պատմութեան համար բե-
ւեռագիտութիւնը որչափ կարեւոր է: Բայ
իւր կրօնեաց, այլ եւ նոյն գիտութիւնը
առեղծուած մը էլ, այլ ստոյգ ուսում մը,
Հայ տառերու գիտէն շատ առաջ Հայաս-
տանի մէջ գործածուած է բեւեռագրութիւ-
նը, այդ անուրանալի ճշմարտութիւն մ'է
զոր կը հաստատեն նոյն իսկ ներկայիս գե-
րաւ հնախոյններուն Վապուրականի մէջ
գտած բեւեռագիր արձանագրութիւններն:
Կը գրէ Պ. Բաամաշեան.

« ... Հին բուն Հայաստանի մէջ՝ զանազան
մեծ և փոքր աղգեր իրենց գոյութեան կոկիկ
կ'ընէին, և ի մասնաւորի Ասորեստանի հզօր
պետութեան ղեմ՝ մեծ պայքարներ կը մղէին
բոլոր մէկէն միացեալ, նշանակելով իրենց ա-
մէն մէկ արշաւանքն ու յաղթանակն՝ աղեկ
սեպ ապրտակներու պնակներու (tablette),
կամ՝ ընդհանրապէս՝ քնական փայտու և մաս-
նաւոր կանգնած յիշատակարաններու վրայ »:

Պ. Բաամաշեան կրնար յիշել նաեւ, որ
իւր վերադարձները կը հաստատէ նոյն իսկ
մեր նախնի պատմութեան հայրը, այն էլ Նե-
րուշ մէջ, ուր Շամիրամայ Վանայ քարաբլրոց
վրայ կանգնած Հսկայ չէնգերու պատմու-
թիւնը կ'աւանդէ: Բանասիրի գիտութեան

1. Հմտ. Խորենացի էջ 86. « Իսկ զամենայն երեսս
քարէն իւր զբաւս զմեծ նարթեկ, բազում զքեր է